

Спіс літаратуры

1 English Poetry I: From Chaucer to Gray. Vol. XL. The Harvard Classics. – New York : P. F. Collier & Son, 1909–14; Bartleby.com, 2001. www.bartleby.com/40/. [Date of Printout] : 12.11.2015.

2 Шекспировские штудии XII: Луков Вл. А., Флорова В. С. «Сонеты» Уильяма Шекспира: от контекстов к тексту (К 400-летию со дня публикации шекспировских «Сонетов») : монография. Для обсуждения на научном семинаре 23 апреля 2009 года / Отв. ред. Н. В. Захаров; Моск. гуманитар. ун-т. Ин-т фундамент. и прикл. исследований; Межд. акад. наук (IAS). – Москва : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2009. – 94 с.

3 Meres, Francis. Palladis Tamia: WitsTreasury, цит. по: Chambers E. K. William Shakespeare / Francis Meres. – Oxford, 1930. – 194 p.

4 Raysor, T. M. Coleridge's Shakespearean Criticism. 2 vols. 1930, исправленное и дополненное издание, London : Dent, 1960; Hawkes, T. Coleridge's Writings on Shakespeare / T. Hawkes. – New York : Capricorn, 1959, переиздано как Coleridge on Shakespeare, 1969. – 325 p.

5 Маркс, К. ; Энгельс, Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс // Старое предисловие к «Анти-Дюрингу». Диалектика природы. – Москва : Гос. Изд-во полит. лит-ры, 1961. – 828 с.

6 Аникст, А. А. Поэмы, стихотворения и сонеты Шекспира. Полное собрание сочинений / А. А. Аникст // У. Шекспир. – Москва : Советский писатель, 1960. – Т. 8. – С. 559–591.

7 Mr. William Shakespeares Comedies, Histories, & Tragedies. – London : Isaac Iaggard, and Ed. Blount, 1623. – 993 p.

8 Чуковский, К. И. Высокое искусство / К. И. Чуковский. – Москва : Советский писатель, 1968. – 384 с.

9 Гёте, Иоганн. Шекспир, и несть ему конца! / Иоганн Гёте // Перевод А. Аникста. [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа: <http://mreadz.com/read133396/p2>. – Дата доступа: 12.10.2014.

УДК 821.161.3.82-4+821.112.2.82-1

А. Л. БАТУРЫНА

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

АСЭНСАВАННЕ ПРЫРОДЫ ГРАХУ Ў РАМАНТЫЗМЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ А. ФОН АРНІМА, Э. Т. А. ГОФМАНА І Я. БАРШЧЭЎСКАГА)

Матыў граху і выкуплення займае важнае месца ў рамантычнай карціне свету. У творчасці Я. Баршчэўскага, Э.Т.А. Гофмана, А. фон Арніма асноўны канфлікт заснаваны на рамантычнай атазіцы духоўнае – матэрыяльнае, што выражана ў супрацьпастаўленні дух-цела (Гофман) і дух-багацце, улада (Баршчэўскі, А. фон Арнім). Нямецкія рамантыкі бачаць у грахах прадкаў (першародным граху) адну з асноўных прычын існавання зла ў свеце. У творах Я. Баршчэўскага апошняе абумоўлена свядомым адыходам чалавека ад Бога, прычым асноўная адказнасць за распаўсюджанне зла ляжыць на пануючых класах.

З лёгкай рукі Р. Падбярэскага за беларуска-польскім паэтам і праяікам Янам Баршчэўскім замацавалася слава «беларускага Гофмана» [1, с. 355]. Аднак даследчыкі творчасці Я. Баршчэўскага, у прыватнасці М. С. Каржэўская [2, с. 200], адзначаюць неабходнасць больш уважлівага параўнальнага аналізу літаратурнай спадчыны беларускага рамантыка і творчасці іншых аўтараў рамантычнай плыні для вылучэння зместава-фармальнага адметнасцей тэкстаў Я. Баршчэўскага. Паколькі размова ішла пра «гафманізм» пісьменніка, нам падаецца неабходным зрабіць параўнальны аналіз яго спадчыны з творчасцю менавіта нямецкіх рамантыкаў. У дадзеным артыкуле робіцца спроба вылучыць агульныя і адметныя рысы

ў характары ўвасаблення нямецкімі рамантыкамі і Я. Баршчэўскім матыву граху і выкуплення, аднаго з галоўных матываў рамантычнага кірунку.

Нямецкі рамантызм за дзесяцігоддзі свайго існавання прайшоў праз некалькі этапаў. Ён пачынаўся з Йенскай школы з яе аптымізмам і верай у неабмежаваны творчы здольнасці чалавека, пад уплывам напалеонаўскіх войнаў і вызваленчай барацьбы немцаў атрымаў патрыятычны пафас, узбагаціўся фальклорнымі скарбамі (Гейдэльбергская школа). Крызіс рамантычнага светаадчування позняга перыяду, расчараванне ў магчымасцях творчага ці проста чулівага чалавека змяніць жорсткую рэальнасць нарадзіла змрочную фантастыку Э. Т. А. Гофмана. Але пры ўсіх адрозненнях рамантычных школ і індывідуальных асаблівасцях творчасці пісьменнікаў-рамантыкаў, агульнай рысай рамантызму заўсёды было супрацьпастаўленне “канечнага” (рэальнага, матэрыяльнага, канкрэтна-пачуццёвага) і “бясконцага” (звышрэальнага, духоўнага).

Даволі кароткі перыяд йенскага рамантызму быў адзначаны духоўнай вольнасцю, недагматычным мысленнем – своеасаблівым “язычніцтвам”. Аднак нельга сцвярджаць, што рамантызм на раннім этапе не звяртаўся да хрысціянства. Больш правільна казаць аб тым, што пры звароце да традыцыйных хрысціянскіх практык рамантыкі пераважна развіваліся не ў традыцыйна-хрысціянскім рэчышчы, а шукалі свой уласны шлях да Бога. Хрысціянства было духоўным арыенцірам Наваліса, адной з галоўных фігур йенскай суполкі. У пазнейшыя перыяды свайго жыцця многія былыя “йенцы” звярнуліся да традыцыйнай рэлігіі. Гейдэльбергскія рамантыкі перанеслі цэнтр увагі з індывідуальнага на калектыўнае, услед за Й. Фіхтэ абвясцілі народны дух (Volksgeist) рухаючай сілай гісторыі. Зварот гейдэльбержцаў да хрысціянства непасрэдна абумоўлены апошнім фактарам. Як адзначыў Ф. Фёдараў, “народны дух ёсць, з пункту гледжання гейдэльбержцаў, перш за ўсё рэлігійны, хрысціянскі дух” [3, с.85].

У творчасці А. фон Арніма, К. Брэнтана, Г. Кляйста, Э. Т. А. Гофмана сусвет паўстае як арэна барацьбы цёмных і светлых сіл. Гэтая барацьба разгортваецца ўсюды, і перш за ўсё ў чалавечай душы. Рамантыкаў цікавяць прычыны адыходу чалавека ад Бога, яго пераход на бок зла – тое, што хрысціянская філасофія называе грахам.

Ідэя аб граху продкаў, які цяжкім каменем ляжыць на нашчадках, рэалізуецца ў навэле А. фон Арніма (Achim von Arnim, 1781–1731) “Ізабэла Егіпетская” (“Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe”, 1812). Цыганскі народ вымушаны вандраваць, ён пакутуе ў выгнанні за тое, што ў свой час не даў прытулку ў Егіпце Марыі, Іосіфу і немаўляці-Хрысту. У навэле А. фон Арніма цялеснае каханне само па сабе не адзначана грахам, калі суправаджаецца самаахвярнасцю, калі яно свабоднае ад меркантильнасці. Хваравітая любоў да золата, імкненне да багацця – вось у чым А. фон Арнім бачыць цяжкі грэх. Героі навэлы, маленькі альраўн, Мядзведжая Скура, Голем (двайнік Бэлы), старая цыганка Брака, апантаных матэрыяльным – золатам, высокімі пасадамі – належаць свету зла і граху. Галоўныя героі, цыганка Ізабэла і эрцгерцаг Карл, пастаўлены перад выбарам паміж матэрыяльным і духоўным, паміж меркаваннямі карысці і каханнем. Карл шукае кампраміс, і праз гэта здраджвае свайму каханню, здраджвае Ізабэле. Гэты ўчынак назаўсёды забірае яго душэўны спакой, вядзе да духоўнай катастрофы. Для Ізабэлы такі кампраміс немагчымы, яна не можа заставацца побач з Карлам пасля яго рашэння зрабіць яе жонкай альраўна ў абмен на скарбы, якія той абяцаў. Замест кахання да Карла прыходзіць самаахвярная любоў да ўласнага народу: “Ізабэла! ... Твая любоў не закацілася, калі яе зняважылі; адзіны твой не зразумеў, не ацаніў, не захаваў яе, і яна перайшла на народ, які ў тваёй любові здабыў сваё вызваленне. Ніякія пакуты, ніякае раскаянне, ніякае сумненне не верне твайго позірку назад да таго, каго ты пакінула, бо ён адмовіўся ад цябе” [4, с. 103.]. (Тут і далей пераклад наш. – А.Б.) У фінале навэлы Ізабэла разам з сынам, якога яна нарадзіла, і сваім народам пакідае краіну і вяртаецца ў Егіпет, дзе наступае Залаты век у гісторыі яе народа. Адмаўленне ад сваіх жаданняў і прыватнага шчасця, выбар на карысць духоўнага, Боскага, зроблены адным чалавекам – Ізабэлай – здолеў выкупіць грахі ўсяго народа, зняць радавы праклён. Так А. фон Арнім дэманструе залежнасць лёсу ўсяго народа, а ў шырокім сэнсе ўсяго чалавецтва ад таго, што выбірае кожны індывідуйм – бок свету ці бок цемры.

Тэма граху і выкуплення з'яўляецца асноўнай у адзіным завершаным рамане Э. Т. А. Гофмана (Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann; 1776–1822) «Эліксіры д'ябла» («Elixire des Teufels», 1815-1816). Э. Т. А. Гофман, у адрозненні ад іншых прадстаўнікоў высокага і позняга рамантызму А. фон Арніма, К. Брэнтана, Й. Айхендорфа, рэдка звяртаўся да рэлігійнай тэматыкі. Раман «Эліксіры д'ябла» – выключэнне. На думку даследчыка Ф. П. Фёдарова, ён з'яўляецца “самым гейдэльбергскім творам Гофмана” [3, с.125].

У рамане свет паўстае як месца барацьбы паміж Богам і Д'яблам. Гэтая барацьба ідзе ўсюды – у манастыры, горадзе, у папскім палацы, і перш за ўсё – у душы кожнага чалавека. Герой рамана манах Метард – таленавіты, адукаваны і амбіцыйны – паддаецца спакушэнню і п'е віно Святога Антонія, у якім схаваны д'ябальскія чары. Апошнія абуджаюць змрочныя пачаткі душы Метарда, ім завалодвае забароненае каханне да дзяўчыны, якая адначасова падаецца яму Святой Разаліяй, што ўзмацняе грахоўнасць яго пачуцця. Метард пакідае манастыр і праходзіць праз розныя слаі грамадства – рыцарскі замак, дамок ляснічага, імперскі горад, дзе яму наканавана трапіць з княжацкага палаца ў турму і амаль што развітацца з жыццём. Далей лёс вядзе яго ў вар'яцкі дом і адтуль у Рым, дзе ён знаходзіцца ў атачэнні самога Рымскага Папы і ледзь не страчвае жыццё, бо стаў ахвярай інтрыг. Пакінуўшы Рым, Метард вяртаецца ў родны манастыр, каб там зноў сустрэць і страціць сваю каханую Аўрэлію, якая памірае ад рукі забойцы – звар'яцелага двойніка (і зводнага брата) Метарда. Вызваліўшыся ад зямных жарсцяў, Метард завяршае свой жыццёвы шлях у манастыры.

У “Эліксірах д'ябла” Э. Т. А. Гофман спрабуе асэнсаваць прычыны існавання зла і прыроду граху: “Гісторыя Метарда ўяўляе сабою гісторыю смяротнага жыцця чалавека, гісторыю смяротнага жыцця чалавецтва” [3, с. 117]. Дамінуючым матывам рамана выступае матыў першароднага граху, які нясе ў сябе кожны чалавек. Гофман разглядае духоўнае як Боскае, а цялеснае – як д'ябальскае.

Продак Метарда – нашчадак графа, мастак Франчэска – свядома адмаўляецца ад мастацтва, скіраванага да Нябёсаў (якому вучыў яго настаўнік Леанарда да Вінчы), на карысць мастацтва, якое ўслаўляе цялеснасць, увасобленую ў вобразе Венеры, якая ўсюды мроіцца мастаку. Франчэска закахаўся ў ведзьму; іх дзіця і ўсе далейшыя нашчадкі нясуць у сябе грэх продкаў, таму не могуць пазбегнуць спакушэння грахоўнага кахання, гвалцяць і забіваюць. Метард пры нараджэнні інспіраваны грахам свайго роду, таму яго бацькі прызначаюць дзіця манастыру, каб прыпыніць ланцуг новых нараджэнняў і, як вынік, злачынстваў. Аднак Метард не пазбег радавога праклёну: воляю лёсу забойства і грахоўная сувязь з яго зводнай сястрой Яфіміяй цяжарам кладзецца на яго душу.

Гофман разглядае духоўнае як Боскае, а цялеснае – як д'ябальскае. Першародны грэх у рамане актуалізуецца ў цялеснасці, фізічным каханні, якое ў кожным выпадку падаецца як злачынства: сувязь з Яфіміяй абцяжарана інцэстам, каханне да Аўрэліі вядзе да забойства. Нават шлюб не здымае з кахання грахоўнасці, таму шлюб паміж Аўрэліяй і Метардам немагчымы: яны асуджаны на смерць, бо толькі яна можа спыніць кола нараджэнняў і перадачы «атручанага зерня граху» нашчадкам. Адзінай сапраўднай любоў'ю паўстае любоў духоўная: “Існуе нешта больш высокае, чым зямное жаданне, якое звычайна не нясе легкадумнаму, дурному чалавеку нічога, акрамя пагібелі. Гэта тое найвышэйшае сонечнае святло, калі, далёкая ад думак грахоўнай пажаднасці, каханая як нябесны прамень запальвае ў тваіх грудзях усё высокае, усё, што блаславенна зыходзіць на беднага чалавека з Царства любові” [5, с. 350].

Гофман даволі песімістычны адносна магчымасцей змяніць рэчаіснасць у матэрыяльным свеце, ён не шукае шляхоў да перамогі над злом на зямлі. Гофманаўскі чалавек асуджаны існаваць у абставінах, калі “злом прасякнутае ўсё сучаснае жыццё як яно ёсць, яно пранікла ў звычайныя хаты, ва ўтульнасць дамоў, у бюргерскія сем'і, у сем'і арыстакратычныя, княскія, валодае людзьмі і адукаванымі і неасвечанымі” [6, с. 471]. Зямны суд не можа пакараць злачынцаў – так, Метард, які за забойствы трапіў за краты, праз некаторы час, дзякуючы шчаслівым абставінам, зноў апынуўся на свабодзе. Значна большае значэнне Гофман надае асабістым свядомым намаганням чалавека, скіраваным на барацьбу з цёмнымі аспектамі ўласнай

душы, што адлюстроўвае наступны дыялог паміж манахам Метардам і Рымскім Папам: “Калі народжаны ад грэшнікаў вымушаны грашыць праз схільнасць, то граху не існуе. – Не!... Вечны Дух стварыў асілка, які можа ўціхамірыць і трымаць у кайданах таго сляпога звера, які робіць нас вар’ятамі. Гэтага асілка клічуць Свядомасць.” [5, с. 300].

Для Я. Баршчэўскага, як і для іншых беларуска-польскіх аўтараў XIX стагоддзя, чыя творчасць знаходзілася пад уплывам ідэй рамантызму (А. Міцкевіч, Я. Чачот, Т. Зан), “рамантычнае двухсвецце”, апазіцыя “матэрыяльнае” – “духоўнае” рэалізуецца ў супрацьпастаўленні недасканалага сучаснага і Залатога веку – часоў, калі чалавек, прырода і Бог знаходзіліся ў гарманічным адзінстве. “Залаты век – калі чалавек араў сваё поле, будаваў дом сабе і сваім дзецям. Тады ўраджаі былі лепшыя, весела спяваючы, працаваў араты ў полі, у лясах вялася безліч ласёў і дзікіх коз, і паляўнічы лёгка знаходзіў звера, і рыбак упэўнена закідаў нерат у ваду” [7, с. 173]. Залаты век у творах Я. Баршчэўскага – час, калі ўсе сферы жыцця былі прасякнутыя хрысціянскім духам. Першай прычынай выгнання чалавека з раю, заканчэння Залатога веку Баршчэўскі лічыць перамогу своекарыслівых інтарэсаў над агульнымі, дэвальвацыю духоўных каштоўнасцей. Гэта знайшло ўвасабленне ў распаўсюджанні ў краі капіталістычных адносін: прага багатага разбурыла натуральныя стасункі паміж чалавекам, прыродай і Богам, за што людзі панеслі Божае пакаранне. Аўтар упэўнены ў антыхрысціянскай сутнасці капіталістычных адносін: “кожны захацеў стаць багатым, ... багатых пачалі прыгнятаць бедных, і ўгневаны Бог не блаславіў людскую працу” [7, с. 173].

Я. Баршчэўскі робіць акцэнт на калектыўнай адказнасці грамадства як за грэхпадзенне, так і за ўратаванне душы адзінага чалавека. Лейтматывам ідзе праз увесь зборнік ідэя адказнасці больш багатых і адукаваных за ніжэйшыя пласты грамадства. “Мы самі вінаватыя, што д’яблы размножыліся ў нашым краі; прычына ўсяму – глупства шляхты, хцівасць і нязгода паноў” [7, с.199], – сцвярджае пан Завальня. Паны губляюць сувязь з традыцыямі продкаў, мяняюць маральныя арыенціры, а іх паводзіны капіруюць лёкаі (Карпа з апавядання “Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пёўнем”, карчмар Усвойскі з апавядання “Што здарылася з Драўляным Дзядком”). Паны таксама гвалтам прымушаюць сваіх сялян парушаць законы маралі. У апавяданні “Вужыная карона” лоўчы баіцца панскага гневу не менш, чым Нячысіка. Пан Генрык (“Валасы, якія крычаць на галаве”) аддае сялянам загад сялянам разбурыць старыя могілкі і каплічку, а садоўніку – садзіць дубы, што забараняе народная традыцыя. У прыгчы аб Плачцы пан пасылае паднявольнага селяніна шукаць скарбы пад зямлёй, парушаючы спакой продкаў. Так маральныя заганы як пухліны паступова распаўсюджваюцца па ўсяму насельніцтву ў краі і разбураюць падмуркі грамадства.

У рамантычнай карціне свету, якую малюе Я. Баршчэўскі на старонках сваіх апавяданняў, сяляне і старасвецкія паны ўяўляюць сабою здаровую частку грамадства, і гэта таксама звязана з канцэптам Залатога веку. Узаемаадносіны паміж людзьмі часоў Залатога веку зафіксаваны ў народных традыцыях і народнай маралі, якія захоўвае просты, старасвецкі люд. Менавіта таму ён мае пэўны “імунітэт” ад граху, а паны, якія кпяць з народных забабонаў і адмаўляюцца ад уласных традыцый, яго страцілі, таму хугчэй адпадаюць ад Бога і робяцца праваднікамі злых сіл у грамадстве.

Этапы грэхпадзення і маральнай дэградацыі прадстаўніка вышэйшага класу, які страціў духоўнае апірышча, Я. Баршчэўскі дэманструе ў гісторыі Альберта з апавядання “Вогненныя духі”. Альберт ідзе на продаж душы д’яблу, бо ён апантаны зайздасцю і злосцю; ён свядома робіць свой выбар на карысць сіл зла. Арыентацыя выключна на матэрыяльны дабрабыт вядзе грэшніка да смерці духоўнай і фізічнай: “ганебныя ўцехі” [7, с. 160] нішчаць маральныя і цялесныя сілы героя і яго сяброў, даступнасць кожнай асалоды вядзе да страты пачуцця задавальнення і робіць Альберта цынікам, які дэманстратыўна зневажае тое, што раней мела для яго безумоўную каштоўнасць (як у сцэне, калі Альберт загадаў духу прынесці былую каханую Мальвіну на гулянку п’яных сяброў). Апошнія рэшткі чалавечага ў Альберце – страх смерці, які яго мучыць. Аднак ён з дапамогай Нячысіка вынішчае іх у сабе і пераўтвараецца ў жывога нябожчыка, халоднага монстра.

Аўтар падкрэслівае, што асяроддзе Альберта добра разумее, што ён стаіць на баку Зла, бо не толькі не адмаўляе, а выхваляецца прыналежнасцю да цёмных сіл. Мэта Нячысціка – не столькі завалодаць душою адзінага грэшніка, колькі спакушаць іншых праз дэманстрацыю лёгкага бесклапотнага жыцця, якое робіцца даступным таму, хто адыходзіць ад святла і дабрачыннасці. Нячысцік дае багацце, каб спакусіць астатніх: “Мы здзівім свет” [7, с. 41] – абяцае Агапцы спакуснік у апавяданні “Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем”. Пан З. (“Стагадовы стары і Чорны Госць”) таксама марыў здзіўляць суседзяў раскошаю, але гэта прывяло яго да банкруцтва і жахлівай смерці.

Супрацьпастаўленне хрысціянскай прастаты і д’ябальскай гордасці набліжае творчасць Я. Баршчэўскага да філасофіі высокага рамантызму. У гофманаўскіх “Эліксірах д’ябла” адыход чалавека ад прастаты і шчырасці, парушэнне заповедзі “Шчаслівыя ўбогія Духам, бо ў іх ёсць Валадарства Нябеснае” – гэта першыя парасткі грахоўнага зерня ў чалавечай душы. Мастак Франчэска, чыё грэхападзенне стала прычынай праклёну ўсяго роду Метарда, імкнецца здзівіць гледачоў знешняй складанасцю, прыгажосцю, пышнасцю сваіх карцін. Яго нашчадкам манахам Метардам таксама авалодала пыхлівасць, ён быў захоплены эфектам уласных пропаведзяў на слухачоў. Калі яго аратарскія здольнасці слабнуць, ён спрабуе вярнуць іх з дапамогай д’ябальскіх эліксіраў. Гофман папярэджвае, што мастацтва і іншая інтэлектуальная дзейнасць без унутранага напаўнення, скіраванасці да Нябеснага непазбежна вядзе ў супрацьлеглы напрамак – туды, дзе пануе д’ябал.

Аб гэтым жа гаворыць і Я. Баршчэўскі: “Туманы вытанчанага мудрасці пыхлівых і хлуслівых філосафаў” [7, с. 172], адыход ад шчырай хрысціянскай прастаты, захапленне вучэннямі, якія прынесла Асветніцтва – гэта ў яго разуменні шлях да пагібелі душы. На думку аўтара, рэлігійныя скептыкі маюць абмежаваныя веды і пачуцці. У раздзеле “Госці ў хаце Завальні” аўтар словамі Янкі так характарызуе сучаснікаў, якія скептычна ставяцца да хрысціянства: “Людзі робяцца неадваркам не таму, што бачаць у веры нейкія недарэчнасці, а таму, што маючы бездапаможны розум і прыгнуплены распусным жыццём пачуцці, не могуць ні адчуваць, ні кахаць, ні разумець праўду рэлігіі” [7, с. 175]. На жаль, зварот да ісціны магчымы толькі праз пакуты: “Будзе мароз на маладую зеляніну – апамятаюцца, як іх кране ў гневе рука Божая” [7, с. 175].

У апавяданні “Твардоўскі і вучань” асэнсаваны працэс адпазнення ад Бога адукаваных людзей, інтэлектуальнай часткі грамадства. Настаўнік моладзі пан Твардоўскі чытае забароненыя кніжкі, якія вучаць не баяцца смяротных грахоў (яўны зварот да філасофіі Асветніцтва) і робіцца чарнакніжнікам. Праз гібель душы Гугона – вучня чарнакніжніка Твардоўскага, які імкнецца далучыцца да забароненых таямніц чорнай кнігі свайго настаўніка – аўтар дэманструе сваё адмоўнае стаўленне да адукацыі, незалежнай ад рэлігіі. Калі юнак трапіць пад яе ўплыў (“чарнакніжніцтва”), яго душа незваротна гіне. Асабліва небяспечна, калі малады чалавек, у целе якога жыве злы дух, зробіцца “суддзёю, сакратаром або іншым чыноўнікам” [7, 179].

Я. Баршчэўскаму блізкія погляды гейдэльбергскіх рамантыкаў і Е. Т. А. Гофмана адносна цялеснасці, фізічнага кахання, хаця ён менш катэгарычны, чым Гофман у “Эліксірах Сатаны”. Не цела само па сабе з’яўляецца грэшным, а тое, як чалавек ставіцца да яго, што для яго важней – патрэбы цела ці каштоўнасці духу. Перадумовай перамогі над сіламі зла з’яўляецца цнатлівасць, адмаўленне ад уласнай волі, ад прыватнага шчасця, часам нават ад жыцця. Гэта адпавядае як нормам хрысціянства, так і патрыярхальнай народнай маралі. Шлюб для хрысціяніна, асабліва для жанчыны, – гэта не гісторыя аб рамантычным каханні, а выпрабаванне. Гераіні Я. Баршчэўскага часта бяруцца шлюбом пад прымусам ці па загаду бацькоў (Агапка, апавяданне “Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем”; Алена, апавяданне “Ваўкалак”; Амелія, апавяданне “Валасы, якія крычаць на галаве”). Станоўчыя героі здольныя ахвяраваць цялеснасцю, цялесным каханнем: Агапка адмаўляецца ад уцёкаў з закаханым у яе хлопцам, Амелія ахвяруе валасамі – адмаўляецца ад часткі сваёй цялеснасці па загаду мужа. Тыя, хто паддаюцца сваім жаданням, – летуценнікі, якія вартыя аўтарскай іроніі ці асуджэння. Легкадумную Аўрэлію (ці выпадкова імя гераіні супадае з імем Гофманаўскай

Аўрэліі-Разаліі?) вецер нясе прэч з беларускай зямлі, занадта суровай для чулівых паненак. (апавяданне “Шкаляр Люцэфуга”)

У апавяданнях са зборніка “Шляхціц Завальня” Нябесны свет падаецца як свет пазітыўных каштоўнасцей і абсалютнай ісціны, а мэта чалавечага жыцця заключаецца ў тым, каб рухацца ў напрамку Боскага абсалюту. Я. Баршчэўскі значна больш аптымістычны адносна прыроды чалавека, чым Э. Т. А. Гофман, што набліжае яго светапогляд да ранніх і гейдэльбергскіх рамантыкаў, якія верылі ў магчымасці чалавека трансфармаваць матэрыяльны свет сіламі творчага духу ці верай. У большай частцы апавяданняў Я. Баршчэўскага чалавек паўстае створаным па вобразу Божым і чыстым па сваёй прыродзе. Цяжар грахоў продкаў не прывядзе чалавека да адпазнення ад Бога, калі ён жыве ў згодзе з хрысціянскай мараллю, як гераня апавядання “Радзімы знак на вуснах”. Нявінная дзяўчына Варка мела на твары радзімку – д’ябальскі знак, праклён за грахі сваёй маці. Аднак ад яе ўласнай волі залежала, павялічыцца цяжар граху ці зменшыцца. Дзяўчына здолела распазнаць за багаццем і знешняй прыгажосцю свайго кавалера яго чорную сутнасць і адмовіла яму. Стаўшы на бок добра, Варка пераадолела праклён, і радзімка назаўсёды знікла з яе твару. Варкіна рашэнне пайсці замуж за Плаксуна матываванае ў духу народнай патрыярхальнай традыцыі: “чалавек ён малады, мае свой дом, душою добры і сам гаспадар” [7, с. 118]. Шлюб з пункту гледжання герояў “Шляхціца Завальні” шчаслівы, калі адносіны мужа і жонкі пабудаваны на апірышчы хрысціянства і народнай маралі, а не на імкненні да багацця ці фізічнай прывабнасці.

Калі адпазненне ад Бога Я. Баршчэўскі разглядае як свядомае, уласнае рашэнне чалавека, то ратаванне душы грэшніка выглядае як справа калектыўная. Чалавеку, які прыйшоў да ўсведамлення сваёй грахоўнасці, патрэбна знешняя дапамога і падтрымка. Сімвалічна гэта ідэя ўвасобленая ў свечцы, якую пан Завальня загадвае запальваць кожны вечар, каб падарожнікі, якія збіліся з дарогі, знайшлі прытулак. Як адзначыў даследчык М. Хаўстовіч, герой Я. Баршчэўскага часта “выбаўляецца з кіпцюроў злое сілы дзякуючы не ўласным намаганням, а стараннямі іншых, блізкіх яму людзей” [8, с. 132]: Лоўчы з апавядання “Вужыная карона” адрокся ад Нячысціка праз каханне да Марысі – ідэалу вясковай набожнай дзяўчыны. Пабожны муж Варкі з дапамогай манахаў-езуітаў уратаваў ад пекла не толькі Варку, але яшчэ і яе маці Пракседу. Падслуханая ваўкалакам Маркай размова ксяндза з парафіянамі перамяніла яго настрой і паказала шлях да ратавання душы (апавяданне “Ваўкалак”). Ксяндзы адмалілі нават грэшную душу жаклівай пані Інсэкта: калі згадзіцца з трактоўкай А. Хаўстовічам апавядання “Кабета Інсэкта” як алегарычнай гісторыі аб маральным і палітычным заняпадзе Рэчы Паспалітай, то відавочна, што аднаўленне краіны для Я. Баршчэўскага немагчыма без звароту да веры ў яе традыцыйным абліччы.

Я. Баршчэўскі надае асаблівае значэнне касцёлу як галоўнаму апірышчу пабожнага чалавека. У тым свеце, дзе жывуць героі, касцёл з’яўляецца цэнтрам вясковага жыцця і абараняе людзей ад цёмных сіл: д’ябал не мае ўлады над возерам Няшчарда, бо вакол яго стаяць касцёлы. Прыкладам гарманічных узаемаадносін народа і царквы паўстае дзейнасць манахаў-езуітаў, якія “гаварылі нам пра веру, пра Бога, пра абавязкі хрысціяніна і пра навуку” [7, с. 94] і адначасова з павагай ставіліся да народных традыцый, народнай веры ў цудоўнае: “Нельга і людзям прырэчыць, што няма чараў на свеце” [7, с. 119]. Нават пасля зыходу езуіцкага ордэна з Беларусі партрэты езуітаў Ігнація Лаёлы і езуіцкіх святых выконваюць ролю сімвала маральнага супраціву ў краі. Яны аздабляюць дамы тых, хто захваў памяць аб мінулым (хата пана З., школьнага сябра аўтара ў апавяданні “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта”).

Такім чынам, відавочна, што матыў граху і выкуплення займае важнае месца ў рамантычнай карціне свету. У згаданых творах Я. Баршчэўскага, Э. Т. А. Гофмана, А. фон Арніма асноўны канфлікт будзеца на рамантычнай апазіцыі духоўнае – матэрыяльнае, што ўвасоблена ў супрацьпастаўленні дух–цела (Гофман) і дух–багацце, улада (Я. Баршчэўскі, А. фон Арнім). Нямецкія рамантыкі бачаць у грахах продкаў (першародным граху) адну з асноўных прычын існавання зла ў свеце. У творах Я. Баршчэўскага не радавы праклён абумоўлівае існаванне зла ў свеце, а свядомае адпазненне чалавека ад Бога, прычым асноўная адказнасць за распаўсюджанне зла ляжыць на пануючых класах. У пошуку шляхоў да пераадолення граху нямецкія рамантыкі робяць акцэнт

на ўласных намаганнях чалавека. Я. Баршчэўскі лічыць неабходным, каб уласныя намаганні чалавека, накіраваныя на выкупленне грахоў, былі падтрыманыя яго асяроддзем і рэлігійнымі інстытутамі.

Параўнальны аналіз зборніку Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, навэлы гейдэльбергскага рамантыка А. фон Арніма “Ізабэла Егіпетская” і найбольш “гейдэльбергскага” твора Э. Т. А. Гофмана “Эліксіры д’ябла” і дазваляе паказаць блізкасць светапогляду Я. Баршчэўскага да рамантыкаў гейдэльбергскай суполкі. Яны належаць да адзінай хрысціянізаванай рамантычнай культуры, якая сцвярджае духоўнае як найвышэйшую эстэтычную і этычную каштоўнасць.

Спіс літаратуры

1 Падбярэскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі // Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 331–358.

2 Каржэўская, М. С. Да пытання пра “беларускі гафманізм” Яна Баршчэўскага / М. С. Каржэўская // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг’еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча : матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22 – 24 кастр. 2015 г. У 2 ч. Ч. II. / пад рэд. Г. М. Бутырчык. – Мінск : БДУ : РІВШ, 2016. – С. 195–201.

3 Федоров, Ф. П. Художественный мир немецкого романтизма. Структура и семантика / Ф. П. Федоров. – М. : МИК, 2004. – 368 с.

4 Arnim, L. A. v. / Isabella von Ägypten, Kaiser Karls des Großen erste Jugendliebe, eine Erzählung u.a. / L. A. v. Arnim. – in der Realschulbuchhandlung, Berlin, 1812. – 390 s.

5 Hoffmann, E. T. A. Elixire des Teufels / E. T. A. Hoffmann ; Redaktion R. Mingau. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1976. – 395 s.

6 Берковский, Н. Я. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – СПб. : Азбука-классика, 2001. – 512 с.

7 Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – 383 с.

8 Хаўстовіч, М. В. Мастацкі метада Яна Баршчэўскага і развіццё беларускай літаратуры 30-40-х г.г. XIX ст. : дыс. ... доктара філалагічных навук : 10.01.01: Абаронена 21.11.03: Зацв. 19.05.04 / М. В. Хаўстовіч. – Мінск, 2003. – 222 с.

УДК 821.161.3-311.9*Я.Баршчэўскі:821.111(73)-311.9*Э.По

Л. А. ЛЕШЧАНКА
(Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ НАВУКІ Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЛІТАРАТУРАХ ПЕРЫЯДУ ВЫСОКАГА РАМАНТЫЗМУ

У дадзеным артыкуле даследуецца ўвасабленне праблемы навукі ў паэтычнай і празаічнай творчасці рамантыкаў Яна Баршчэўскага і Эдгара Алана По. Праведзены параўнальны аналіз, вызначаны агульныя мастацкія прыёмы і гнасеалагічныя пазіцыі сучаснікаў. Гэта першая спроба прааналізаваць з пункту гледжання параўнальнага літаратуразнаўства стаўленне пісьменнікаў да суадносінаў розуму і веры і іх зняверанне ў дасягненні сучаснай ім навукі. Выводзіцца апазіцыя “цуд-розум”, характэрная для творчасці абодвух.